

МЕДВЕДЄВА ОЛЬГА ВІКТОРІВНА,
*кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЯВИЩЕ ТЕРОРИЗМУ У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Тероризм – соціальне явище, що перетворилося на світову глобальну проблему, терористичні атаки дестабілізують безпекові засади держав і цілих регіонів, викликають шоківу реакцію й посилення негативних побоювань у населення. З початком військової агресії проти України ця тема набула специфічного «воєнного» контексту й особливого значення у розробці інноваційних технологій з протидії терористичним загрозам. На наш погляд, соціологічна теорія здатна запропонувати концептуальні рамки для розробки підходів, спрямованих на прогнозоване управління ризиками й регулювання існуючих та ймовірних терористичних криз, зокрема в умовах міського середовища.

Дискусія щодо визначення тероризму триває понад півстоліття й шукає концептуальні підходи в наукових колах, владних структурах та міжнародних організаціях. Сьогодні «тероризм» – це узагальнений термін, що відображає найвищий рівень абстрагування та охоплює різні форми прояву терору, що робить дефініції вкрай розпливчатими. Alex P. Schmid у праці «Дефініції тероризму» означає, що існують різні способи підходу до проблеми визначення тероризму, зокрема такі: зосереджуючись на історії тероризму; зосереджуючись на психології «терору»; зосереджуючись на формах політичного насильства, крім терористичного насильства; з акцентуванням уваги на терористичному акті; зосередившись на терористі [1, с. 4]. Втім, це явище легше описати, ніж дати йому чітке, однозначне тлумачення, що демонструє прислів'я: «терорист для однієї людини є борцем за свободу для іншої». Огляд наукової літератури дозволяє дати наступне узагальнене визначення тероризму – це соціальне явище, політика та практика використання чи загрози використання нелегітимного насильства (терористичного акту), часто одностороннього й невивіркового у своїй меті, обумовленого особливим видом ідеологічного месіонерства (політичного, релігійного тощо) з метою психологічного тиску.

«Ймовірно, найважливішим внеском соціологічного мислення в наше розуміння тероризму, – констатує Austin T. Turk, є усвідомлення того, що він є соціальною конструкцією, тероризм не є даністю в реальному світі, а натомість є інтерпретацією подій та їх передбачуваних причин» [2, с. 271]. У своїй статті «Соціологія тероризму» вчений пропонує здійснювати аналіз цього феномена за такими основними фокусами соціологічних досліджень: 1) соціальна конструкція тероризму; 2) тероризм як політичне насильство; 3) тероризм як комунікація; 4) характеристики терористичних організацій; 5) соціалізація

терористів; 6) соціальний контроль тероризму (або соціальне схвалення); 7) концептуалізація тероризму. Також можна говорити про три нові тенденції: видовищність, криміналізацію та фрагментацію у поясненні тероризму. Таким чином, для дослідження цього феномена в якості методологічної основи вкрай важливо використовувати інтегральну соціологічну парадигму (П. Бергер, П. Бурдье, Е. Гіденс, Дж. Рітцер), здатну об'єднати структурно-функціональне розуміння феноменів й процесів (стратифікація, нерівність, ексклюзія, функціональність), концепцій соціальної дії (передбачувані й непередбачувані наслідки) та моделей інтерсуб'єктивістських пояснень в узгодженні з конструктивістським підходом (дискурсивні сенси). Теоретичні пропозиції соціолога David Boyns пропонуються навколо тем контррегемонії, мобілізації ресурсів, контрінституціалізації, динаміки влади-престижу, ритуалізації та соціальної солідарності.

Сучасний тероризм не можна уявити без символізму, що допомагає посилити інформаційні ефекти (особливо завдяки можливостям ЗМІ) і створити атмосферу страху та жаху перед майбутнім. У масовій свідомості це проявляється як «набір» різних за масштабом та наслідками впливу тривоги, побоювань, загроз і соціальних страхів та спричиняє зростання соціальної напруги й ентропійних процесів у суспільстві. Мета тероризму як дії зводиться до спроби корекції алгоритму соціальних змін (соціального управління) в суспільстві шляхом залякування. Тому, цільовими жертвами терористів є не ті, кого вони вбивають, а ті, чия свідомість піддається психологічному впливу аби чинити суспільний тиск та вимагати, щоб влада виконувала ультиматуми терористів. «Наче за класичною терористичною методичкою путін віддає накази бомбардувати саме цивільні об'єкти, і чим беззахисніші люди – тим краще. Безмежжя його аморальності повинно достукатися до кожного українця, аби той боявся та очікував найгіршого», – констатує Ігор Мисловський. Диктатор прагне аби всі українці та увесь світ повірили, що він може влаштувати «Маріуполь», «Бахмут» чи «Херсон» будь-де та будь з ким [3].

Отже, явище тероризму розвивається внаслідок контекстуальних факторів, тобто екзогенних та ендогенних стимулів, а також реакцій держави та суспільства, що створюють різні контексти його продукування, надають йому різні значення, конотації та забезпечують мотивацією й обґрунтуванням. Muhammad Feuzaz вказує на те, що тероризм складається з різноманітного набору проявів і поведінкових практик і містить такі компоненти: емоційний (гнів, ненависть, страх); культурний та моральний (помста, самовпевненість); інструментальний (політика примусу, проєкція влади, соціальний контроль, дискретний порядок управління, виключення «ворожої» частини суспільства та еліт); ідеологічний (революція, відхилення, непокора), кримінальний (організовані злочини) [4]. Останній вимір дозволяє розглядати воєнні злочини, системно втілювані рф на території України, також крізь призму терористичної проєкції.

У типології форм терористичних проявів за місцем локалізації виділяють такий його різновид, як міський тероризм, якому присвячені подальші наші міркування. Сьогодні в містах живе більше людей, ніж будь-коли, через це фізичний, соціально-психологічний та стратегічний вплив терористичних актів посилюється. Географія терору перейшла на глобальну арену саме через міста

та специфічні міські символи. Через це сучасний тероризм називають театром, як би це цинічно не звучало.

Більшість існуючих досліджень, що пов'язують розташування з ризиком тероризму в певних місцях, спиралися на статистичні моделі, призначені для передбачення того, як один фактор може збільшити або зменшити ризик тероризму в певному місці. Однак, існує потреба врахування кількох взаємозалежних факторів. Інструментами можуть виступати: 1) кон'юнктивний аналіз конфігурацій випадків: метод, який визначає демографічні та соціальні характеристики на рівнях мікрорайону, міста та регіону й розробляє профілі спільнот, які піддаються найбільшому ризику терористичних атак і спроб атак, а також тих, що ймовірно можуть нести терористичну загрозу (важливо здійснити соціологічну інтерпретацію змісту ідеологічного підґрунтя); 2) моделювання рельєфу ризику: метод визначення ситуаційних факторів ризику, пов'язаних із місцевістю, асоційованих із місцями, де ймовірно плануються або відбуваються терористичні інциденти [5].

Міський ландшафт включає безліч просторів, що можуть стати мішенню терористів, оскільки містить цілу низку вразливих об'єктів (включаючи незахищені цілі або об'єкти критичної інфраструктури), які часто розміщені у безпосередній близькості. Також мішенню є центри міських районів, якщо у них розташовані пам'ятники та будівлі, що мають культове або символічне значення. Особливістю терористичних актів, скоєних у багатолюдних міських просторах, є те, що вони часто мають непропорційно тяжкі наслідки. Хоча напад може бути обмежено в просторі однією точкою, він з великою ймовірністю зробить «лавиноподібний ефект» через вразливість та взаємопов'язаність елементів інфраструктури, що утворюють «кровеносну систему» міст. Залежно від розміру та форми міста, соціального складу його населення, його географічних та історичних особливостей, а також рівня економічного розвитку, до міських цілей можуть відноситися парки, прогулянкові зони, набережні, торгові райони, пішохідні зони, ринки, музеї, концертні зали, готелі, фінансові райони, релігійні місця тощо. Для районів із щільною забудовою, оживлених пішохідних, торгових і туристичних зон, а також завантажених об'єктів транспортної інфраструктури характерні висока інтенсивність руху і скупченість людей, внаслідок чого вони часто є легкою мішенню для терористів, які прагнуть нанести максимальну шкоду [6, с. 2]. Отже, ми здатні визначити зони високого ризику, надаючи можливості для більш ефективного втручання, наприклад, аби розподілити антитерористичні ресурси.

Сьогодні терористичні акти віднесені до найвищого пріоритету з боку органів розслідування та протидії злочинності в усіх країнах, в Україні ця проблема вимагає негайного розв'язання. Соціологічне знання має прийняти виклик аби окреслити основні соціальні причини цього феномена й фактори впливу в українському контексті, що дозволить проаналізувати його на мікрорівні індивідуумів та у вимірі соціального життя маркорівневого порядку, підтримуючи здатність державних інституцій зупиняти загрози та відслідковувати динамічні зміни картини загроз, здійснювати контроль соціальної напруженості та протестного потенціалу населення та інші заходи з протидії тероризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Schmid Alex P. Defining Terrorism. International Centre for Counter-Terrorism. 2023. 50 p. URL: https://www.icct.nl/sites/default/files/2023-03/Schmidt%20-%20Defining%20Terrorism_1.pdf
2. Turk Austin Sociology of Terrorism. *Annual Review of Sociology*. 2004. Vol. 30, P. 271-286. DOI:10.1146/annurev.soc.30.012703.110510
3. Мисловський Ігор. Терор як засіб: навіщо Путіну вцент зруйнований Маріуполь? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-teroryzm-zalyakuvannya/31774975.html>
4. Feyyaz M. «Terrorism Can and Should be Defined. But How?». *Strategic Analysis*. 2019. 43 (4), pp. 310-327. DOI: <https://doi.org/10.1080/09700161.2019.1626581>
5. Assessing Risk of Terrorist Acts by Looking at Location Data and Demographic and Social Characteristics. 2023. URL: <https://nij.ojp.gov/topics/articles/assessing-risk-terrorist-acts-using-location-data-and-other-characteristics>
6. Захист міських центрів від терористичних нападів. Керівництво з передової практики (спеціалізований модуль Контртерористичного управління ООН). 2022. 61 с.